

ETİK: BİR YAPTIRIM MI, BİR UMUT MU?*

Betül ÇOTUKSÖKEN
Maltepe Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü

Seçenekli düşünme, iki seçenek söz konusu olduğunda, düşünene hem o hem o, ne o ne o, ya o ya o olanağını verir. Öyleyse başlıkla ilgisi içinde daha somut olarak belirtelim: Etik hem bir yaptırım¹ hem bir umut mu, etik ne bir yaptırım ne bir umut mu, etik ya bir yaptırım ya da bir umut mu?

Öncelikli olarak soralım: Etik nedir, etik olmayan nedir? Etik-insan ya da etik-birey/kişi ilişkisi nasıl bir ilişkidir? Etik nasıl bir insanda/kişide kendini gösterir? Etik ya da ahlak felsefesi her felsefe disiplini ve felsefenin bizzat kendisi gibi, bir düşünme biçimi, bir bilme türü ve bunun sonucunda da ortaya çıkan bir bilgi türüdür. Etik; insan-insanın kendisi, insan-insan, insan-insan olmayan daha ayrıntılı olarak da insan-dünya, insan-bilgi ilişkisinde ortaya çıkan bir düşünme/bilme bağlamıdır. Etik ya da ahlak felsefesi, insan eylemlerinin, insan ilişkilerinin görünürlüğünü dikkate alan; ancak eylemlerin ve ilişkilerin görünürlüğüyle yetinmeyen; görünürlüğe eşlik eden, görünürlüğün arka planında olan ama aslında hep geleceğe uzanan gereksinimlerin, çıkarların, arzuların, isteklerin, değerlerin, niyetlerin, amaçların, erdemlerin söz konusu görünürlükle ilişkisini ve aynı zamanda eylemleri, ilişkileri yönlendiren, eylemlere eşlik eden dil kullanımını da özellikle hesaba katan bir düşünme ve bilme bağlamıdır. Etik bir yandan olanı çözümler, öte yandan da olması gerekeni imler.

Ancak tüm insan eylemlerinin ve insan ilişkilerinin de insanlararası toplumsal-tarihsel-kültürel nitelikli belirlemelerin (kavramların, değerlerin, değer yargılarının, niyetlerin, amaçların ve yukarıda sayılanların hepsi) etkisi altında olduğu, hemen hemen hiçbir zaman boşlukta olmadığı dikkate alınır, her bir insanın içine doğduğu; içinde, büyük ölçüde edilgin bir biçimde yer aldığı toplumda çoğun geçerli olan davranış ya da eylem ilkeleri, değerler dizgesi, insan-toplum gerçekliğinin somut yüzü olarak kendini göstermektedir. Bu noktada da ahlak, daha doğru bir deyişle, toplumsal ahlak kendi doğallığı içinde bireyi kuşatmaktadır. Toplumsal, tarihsel, kültürel kuşatma altında olan bireyler de çoğun, bu kuşatmanın dışına çıkamamakta, bir yandan bu

¹ Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Türkçe Sözlüğe* göre "yaptırım": 1. Yaptırma işi. 2. huk. Kanun, ahlak gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlama, müeyyide anlamına gelmektedir. → yaptırım gücü. Kanun, ahlak gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlayan güç. Burada çok tartışmalı noktalar vardır.

bağlamdaki toplumsal —özellikle aileye ilişkin— beklentiler, umutlar, yaptırımlar, neredeyse bireyin seçmesine, tercihlerine, karar verme, değerlendirme edimine tümüyle hükmetmekte; öte yandan da böyle bir ortamda farkına varılan ve karşılanmayı/giderilmeyi bekleyen gereksinimlerle değerler, çoğun değer yargıları çatışmakta, bireyler kişi olamamakta, daha kısa bir anlatımla da eylemlerle, eylem-değer ilişkileri etik bağlama, ahlak bilgisi/ahlak felsefesi bağlamına bir türlü taşınamamakta; insan eylemleri ve ilişkileri üzerinde yeterince düşünülememektedir.

Bu belirlemelerden de anlaşıldığı gibi, asıl dikkat çekilmesi gereken nokta, bireyin kişi olabilmesinin olmazsa olmaz koşulunun, kişinin kendisiyle olan ilişkisini bilme edimi üzerinden kurmasının gerekliliğidir. Birey, kendisiyle olan ilişkisini, salt duygusal nitelikli, sezme, inanma vb. edimler üzerinden kurup, düşünme ve bilme edimine yer açmıyorsa; bu durumda kendini tanıma, durum değerlendirmesi yapabilme, sonunda da sorumluluk alabilme gibi bir noktaya ulaşması olsa olsa rastlantıya kalmıştır. Ancak baştan beri ya da öteden beri bilme edimiyle daha çok yaşama dünyasına yönelen, toplumsal olarak benimsenmiş, hiçbir biçimde eleştirilmeyen yaşama çerçeveleriyle olan bağını zaman zaman gözden geçiren, çeşitli düzlemlerdeki varolanı, bilme edimiyle mercek altına alan, varolana mesafe kazanabilen toplumlarda, toplumsal nitelikli ahlakla etik arasındaki uzaklığın daha az olduğunu ileri sürebiliriz. Varolanı nesneleştirme, olup biteni sorun olarak görebilmede daha bilinçli adımlar atmış olan toplumlarda bilginin² artık bir umut olmaktan çıkıp, erişilebilir bir bağlam olduğunu, toplumsal ilişkilerde olsun, insan/birey-toplum insan-toplum-kurum ilişkilerinde olsun, çoğun bilgi bağlamlı ilişki kurma, hatta çoğun ilişkileri yasal nitelikli yaptırımlar halinde somutlaştırma öne çıkabilmektedir. Öyle ki insanın yeryüzündeki özel yerinin anlaşılmasıyla birlikte, bilginin de insan dünyasındaki özel yeri daha çok anlaşılmaya başlamaktadır.

Artık şunu da söyleyebiliriz: İnsan, yeryüzündeki özel yerini bilgi sayesinde kazanmıştır. Ama tam da bu noktada sormadan edemiyoruz: Çeşitli yollardan edinilen bu bilgiler nasıl kullanılıyor? Burada da çok büyük sıkıntıların olduğunu görmezlikten gelemeyiz. İşte hem bu sıkıntıları görmek hem de bunun da ötesinde, yaşama dünyasına “durum” ve “sorumluluk” kavramları eşliğinde bakabilmek, ama bunları da etik değerler eşliğinde içeriklendirerek dikkate almak, her duruma ve üstlenilecek sorumluluklara ilişkin çözümler yapmak, kişi olabilen, eylemleri ve ilişkileri

² Bilgi derken de Althusser’in, Foucault’nun, Badiou’nun baskı altına alıcı bilgisinden söz etmiyorum. Bilgi derken burada üzerinde durulan, nesnesi olan, gerekçelendirilebilen, değişime açık olan bir varolanlar alanıdır. Bilgide tekille tümel buluşurlar. Bilme tekili tümelin altına koyma işlemidir.

konusunda kendisine etik olanı rehber/kılavuz edinen insanın görevidir. Bu evreye/evrelere ulaşabilmede de insan-varlık bilgisinin (antropontolojinin) temel kalkış noktası olduğunu ileri sürerek, yeni bağlantılarımızı kurabilir, etiğin elbette hem umut hem de yaptırım olabilmesinin yollarını araştırabiliriz.

Şimdilik şu kadarını söylemekle yetinelim: Bir bakıma insanların çoğunun eylemlerini, ilişkilerini yöneten toplumsal ahlakla etik arasındaki uçurumu kapatabiliriz. Bu noktaya gelebilmeyi birkaç örnekle ortaya koymaya çalışacağım. Örnekleri oluştururken kuracağım çerçeve odak noktasına; eylemde bulunan, çok farklı ilişkileri olan özneyi alacak. Burada da birtakım önbelirlemelere gereksinim olduğunun farkındayım. Bu önbelirlemeler şimdiye değin bu konularda düşünürken, yazıp çizerken, kendilerinden hareket ettiğim, gözlemlerime dayalı, kuramsal olanla eylemsel olanın buluşma noktaları, antropontolojik belirlemelerdir:

- 1- Her bir insan toplumsal-tarihsel-kültürel bir varlıktır.
- 2- Her bir insan birey olarak toplumla, tarihle, kültürle olan ilişkisinde tekil-tümel birlikteliğidir.
- 3- İnsanın tekil-tümel birlikteliği olduğunun en açık göstergesi dildir/söylemdir.
- 4- Her insan farkına varsın ya da varmasın aynı zamanda bireydir.
- 5- İnsan birey olarak, toplumla ve her türlü varolanla bağlantısı içinde kişidir.
- 5- Toplumun siyasal olarak örgütlenmesiyle birlikte de yurttaştır.
- 6- İnsan yukarıda belirlenenlerle bağlantısı içinde özel-toplumsal-kamusal alanda yaşayan bir bireydir/kışidir/yurttaştır.
- 7- İnsan toplumsal-tarihsel-kültürel nitelikli özel-toplumsal-kamusal alan içine doğar.
- 8- İnsan tüm eylemlerini bu nitelikli “dünya” ortamında gerçekleştirir.
- 9- Tüm kavramlarımızı, ne türden olursa olsun varolanlara, kısaca dünyaya yönelirken, kendilerinden yararlandığımız kavramlarımızı, bilme çerçevelerimizi, toplumsal-tarihsel-kültürel nitelikli özel-toplumsal-kamusal alan içinde kurarız.
- 10- Bu kurmada bilgi olanla-bilgi olmayanın, dil kullanımının payının ne denli büyük olduğunu kestirebilmek hiç de zor olmasa gerek.

Bu temel belirlemelere, kalkış noktalarına dayalı olarak, toplumsal ahlak-etik-hukuk ayırımlarını yeniden yapmak gerekmektedir. Ancak bunu yaparken bu kez somut örneklerden yola çıkacağımı da belirtmek isterim.

1. Örnek: 08 Şubat 2012’de basın-yayın organlarında şöyle bir haber önsıralarda yer aldı: Obezite Derneği Başkanı Prof. Dr. Nazif Bağrıaçık, Türkiye’nin “Beslenme Raporu”nu açıkladı. Türkiye’deki obez sayısının 22 milyon olduğu, süt tüketiminde ülkemizin kişi başına 26 lt süt tüketimiyle, en alt sıralarda yer aldığı vb. sonuçların belirlendiğini dile getirdi. Hepimiz biliyoruz ki, beslenme konusu toplumsal-tarihsel-kültürel ve elbette ekonomik hazır bulunuşluğun neredeyse tümüyle etkisi altında. Hepimiz bir kez düşünelim: Beslenme de içinde olmak üzere, kendimizle, diğer insanlarla, nesnelere olan ilişkimizi ne üzerinden, nasıl kuruyoruz? Durum çok açık: Alışkanlıklarımız, önyargılarımız, duygularımız (duygular elbette önemli ama nereye kadar?), sezgilerimiz (sezgiler de önemli ama nereye kadar?), gereksinimlerimizi karşılamada, gidermede birinci sırada çoğun yer alıyor. Sorunları bulgulamada (keşfetmede), çözümlenmede ve çözmede çoğun geleneksel olanı, hatta bilgi dışı olanı dikkate alma alışkanlığının her zaman gündemde olduğunu ileri sürebiliriz.

Yaşamın, yaşama dünyasının farklı görünümünü mercek altına alma, çözümlenme, nesneleştirme, olup bitene bilme edimiyle yönelme, “durum çözümlenmesi” yapabilme ve bu aşamaların hepsinde bilme edimini, bilgiyi işe koşma büyük önem taşıyor. Yine aynı örnekten hareketle, beslenmeyi, yemek yemeyi bir “haz”, “damak tadı”, “lezzet” konusu yapmada ölçütlerimiz neler? Bu noktada çok yalın belirlemelerden yola çıkarak, yeme-içme nesnelere olan ilişkimizi haz, damak tadı, lezzet ve bunlara dayalı mutluluk üzerinden yalnızca kurduğumuzda ve çok dikkatli düşündüğümüzde, bu bağlamda karşılaştığımız sorunlar hiçbir şekilde bireysel olarak kalmayacak, haz vb. düşkünlüğünün toplumsal ve kamusal sonuçları da olacaktır. Eğer yeme içme edimlerimiz salt toplumsal alışkanlıklarla belirlenirse, her şeyden önce sağlıklı yaşama hakkımızı kendimiz çoğun koruyamayacak, kısa ya da uzun erimde karşılaşacağımız sağlık sorunları, kamu kaynaklarının büyük bir bölümü de bu haz düşkünlüğünün etkisiyle oluşan hastalıkları sağaltmada kullanılacaktır.

Felsefi antropoloji ve antropontoloji, insanın önceden gören ve tavır takınan bir varlık olduğunu, insansal fenomenlerden yola çıkarak ortaya koyuyor. Öyleyse kendini merkez yapmaktan kaçınan/kaçınması gereken³ insan, bu konuda da öngörülü olabilir. İnsanın dünya (yaşama dünyası, insanın dünyası) ile olan bağına bilgi üzerinden kurması durumunda, bu türden bilgiyi şu belirlemelerle daha açık bir duruma getirebiliriz:

³ Max Scheler’e, Hartmann’a bakılabilir bu noktada.

- 1- İnsanın yeryüzündeki özel yerine ilişkin bilgi
- 2- İnsanın değerinin bilgisi
- 3- İnsanın durum çözümlemesi yapabilen tek varlık olduğuna ilişkin bilgi
- 4- İnsanın sorumluluk alan tek varlık olduğunun bilgisi
- 5- Etiğin en somut görünümü olarak insan hakları bilgisi
- 6- Hukuk bilgisi

Son iki bilgi türü, şimdilik yaygınlığı açısından bir “umut” gibi görünüyor; ancak “yaptırım” noktasına tam olarak taşındığında ve yaşama dünyasına aktarıldığında, sorunun yanıtlarından biri verilmiş olacaktır. Etik aynı zamanda yaptırımdır.

2. Örnek: Çocuk işçiler konusu⁴ kavramsal olarak ve özellikle durum saptaması çerçevesinde ele alınmıştır. Özetle bu çalışmada varolan durumun toplumsal ahlakla ilgili yanı dikkate sunulmuş,

⁴ 21 Haziran 2011 günü İstanbul Valiliği’nde sunulan, Betül Çotuksöken ile Bergen Coşkun’un hazırladığı “İnsan Hakları Açısından Çocuk İşçiliği” başlıklı çalışma.

TEMEL KAVRAMLAR EŞLİĞİNDE DURUM SAPTAMASI:

- Çocuk kimdir?
- Çocuk ve aile → Özel alan (Sorunlar tam da burada başlıyor!) (Anket sonuçları)
- Çocuk ve toplum → Toplumsal alan
- Çocuk ve okul → Kamusal alan
- Çocuk algısı:
 - Geleneksel/yerel → Alışkanlıklar, değer yargıları eşliğinde
 - Bilgisel/bilgiye dayalı → Çok farklı bilgiler, değerler eşliğinde
- Çocuğu anlamaya yönelik bilimsel boyut: Çokdisiplinli yaklaşım
 - İnsan olarak çocuk → Felsefi antropoloji/Antropontoloji
 - Psikoloji → Gelişim Psikolojisi
 - Pedagoji
- “Çalışan çocuk” olgusu
- Çocuğu kim çalıştırıyor? Aile/yakın çevre
- Gerekçe nereden kaynaklanıyor?
 - Geleneksel tutumlar
 - Gereksinimler
 - Yoksulluk
 - Özenme
- Çalışan çocuk olgusunun boyutları:
 - Ekonomik boyut
 - Toplumsal boyut: Göç vb. olgular
 - Psikolojik boyut
 - Eğitim boyutu
 - Kültür boyutu
 - Hukuksal boyut
 - İnsan hakları boyutu
- İnsan Hakları Boyutu Uluslararası Düzey:
 - “Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi” (1924)
 - “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi” (1959)

ardından konunun, toplumsal ahlak, etik ve buna bağılı olarak da hukuk yanı dile getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, kişilerden, aile bireylerinden, ana-babalardan, toplum bireylerinden etik-hukuk bağılamalı davranmaları beklenmektedir.

“Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” (1989) (Türkiye 1990’da imzalıyor, 1994’te yürürlüğe giriyor.)

- Yasal durum/Hukuksal boyut- Ulusal Düzey
NE YAPMALI?
- Çocuk algısını değıştirmek:
 - Çocuğı:
 - Hakları tanınacak
 - Hakları korunacak
 - Hakları geliştirilecek bir insan olarak görmek
 - Çocuğı:
 - İnsanın değerinin bilgisiyle yaklaşmak
 - Çocuğı:
 - Araç olarak istismar etmemek
 - Çocuğı:
 - Kişi olarak, onurlu bir varlık olarak algılamak
- Çocuğın çalışıyor olmasını bir sorun olarak görmek
- Çocuk işçiliğinin yol açtığı sorunları insan hakları boyutunda değerlendirebilmek
 - Bu sorun hangi haklarla doğrudan bağılantılı? (Çünkü haklar bir bütündür.)
 - Sağlıklı yaşama hakkı
 - Güvenlik hakkı
 - Eğitim alma hakkı
 - Yaşamboyu eğitim alma hakkı
- Hukuksal durumun gözden geçirilmesi ve konuya ilişkin mevcut mevzuatın çok iyi anlaşılması, doğru değerlendirilmesi
- Konuya ilişkin duyarlılıkların sürekli olarak insan hakları boyutunda ele alınması
 - Bu doğrultuda:
 - Medya
 - Yerel Yönetimler
 - Kent Konseyleri
 - İlgili Bakanlıklar
 - Okullar
 - Sivil Toplum Kuruluşları
 - Meslek Odaları sürekli kampanyalar yürütmelidir, projeler yapmalıdır.
- Konulan hedeflerin (2016’ya kadar bu sorunun tümüyle ortadan kalkmasının sağlanması) hayata geçirilmesi için çaba gösterilmesi
- SONUÇ:
 - “Çocuk işçi” olgusunu bir insan hakkı ihlali olarak görmek
 - Bu konudaki duyarlılıkları çoğaltmak
 - Soruna bilgiyle
 - Ahlak bilgisi (etik: felsefi bilgi)
 - Hukuk
 - Biyoloji bilgisi
 - Psikoloji bilgisi
 - Ekonomi bilgisiyle yaklaşmak
 - Alınacak önlemleri:
 - Zamana yaymak:
 - Kısa erimde yapılacak olanlar
 - Orta erimde yapılacak olanlar
 - Uzun erimde yapılacak olanlar
 - İşbirliği etiğine dayalı olarak kurumlararası iletişimi rasyonel hale getirmek ve sürdürülebilir kılmak

3. Örnek: Yine toplumsal ahlak-etik-yasa-hukuk eksenli bir örnek. Şöyle bir gazete haberi üzerinde durabiliriz: “Anlaşmalı boşanmaya yargı tokadı! Anayasa Mahkemesi, 'anlaşmalı boşanmayla' haksız kazanç elde edenlere geçit vermedi. Anayasa Mahkemesi, boşanmış görünüp babasından maaş alan dulları yakından ilgilendiren bir karara imza attı. Yüksek Mahkeme, boşandığı halde eski eşiyle yaşamaya devam ederek haksız kazanç elde edenlere engel olan 5510 sayılı yasanın 56. maddesini hukuka uygun buldu. Bu düzenleme, babasından maaş almak için boşandıktan sonra eşiyle yaşayan dul kadınların maaşının kesilmesini öngörüyor. Anayasa Mahkemesi kararı ile babasından maaş alan boşanmış kadınların listesini çıkararak Sosyal Güvenlik Kurumu'nun eli daha da güçlendi. Babası ölen yüzlerce evli kadın babasından dul maaşı alabilmek için "hülle boşanma" yoluna gidiyor. Eşinden resmi olarak ayrılan bu kadınlar, imam nikâhı ile aynı evde yaşamaya devam ediyor. Kâğıt üzerinde dul oldukları için de SGK'ya başvurarak maaş talep edebiliyor. Kurum da, dul maaşı bağlamak zorunda kalıyor. Bunun önüne geçebilmek için, sosyal güvenlik reformu kapsamında 5510 sayılı yasanın 56. maddesine, "Ölen sigortalının hak sahiplerinden, eşinden boşandığı halde, boşandığı eşiyle fiilen birlikte yaşadığı belirlenen eş ve çocukların, bağlanmış olan gelir ve aylıkları kesilir. Bu kişilere ödenmiş olan tutarlar geri alınır." hükmü konuldu. SGK'nun tespitlerinde, kişilerin boşandıktan sonra aynı çatı altında, karı-koca olarak beraber yaşamaya devam ediyor, bu kişilerin adrese dayalı nüfus kayıt sisteminde de aynı adreste buldukları görülüyordu. İl müdürlükleri özel ekiplerle anlaşmalı boşananları takibe alıyor.”⁵

İlk bakışta böyle bir durumda kişilerin etik davranmadıkları ileri sürülebilir. Ancak bu doğru bir değerlendirme olabilir mi? “Kamu böyle bir karar alırken toplumsal ahlakın dar kalıpları, yaptırımları içine kendini sıkıştırmıyor mu?” sorusunu sormak gerekmez mi? Duruma; özgürlük, sorumluluk, sosyal politika üretme konusundaki ölçütler, bireylerin yeterliliklerinin oluşturulmasındaki ölçütler ve toplumun bu yeterlilikleri çağdaş bir düzeye çıkarma konusundaki tutumu, yaşanan ekonomik zorluklar, toplumdaki kadın algısı açısından bakılabilir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her bir birey, özel-toplumsal-kamusal alanda yaşar. Bu alanlar, yaşananlar dikkate alındığında, yer yer toplumsal ahlakla, yer yer etikle yer yer de hukukla çerçeveslenir. Ancak ilişkilerde en ağır basanı toplumsal ahlakıdır. Etik bu noktada çoğun bir umut olarak kendini gösterir. Toplumsal ahlak ise güçlü bir yaptırım alanıdır ve üstelik çoğu zaman keyfiliği de içinde taşır; burada çoğun keyfiliğin yaptırımı söz konusudur. Etik söz konusu

⁵ Sabah Gazetesi, 30 Nisan 2011.

olduğunda eyleyenden beklenen kendisiyle ilişkisi, başkalarıyla ilişkisi, kendi eylemleri ve başkalarının eylemleri üzerinde düşünebilmesidir; çözümlene, yorumlama yapabilmesidir. Özellikle kendisiyle ve eylemleriyle ilişkisinde özerk, başka bir deyişle, kendi yasasını kendisi koyabilecek durumda olabilmesidir. Bu durumda; eylemleriyle, ilişkileriyle onların ardındaki normlar, ilkeler, değerler, niyetler, erdemler arasındaki ilişki ve dil/söz edimleri arasındaki ilişki üzerinde düşünen kişiler —özerk bir biçimde, özerk olarak— etiği bir yaptırım olarak değerlendirirler. Aynı kişiler başkalarının da böyle bir değerlendirmede bulunmasını umut ederler ya da beklerler. Etiğin yaptırımsal gücü erginleşmiş insan için söz konusudur. Bu insanlar/kişiler toplumsal ahlaka göre eyleyenleri gördükçe de bir umut olabilir etik. Öyleyse etik özerk bireyler, başka bir deyişle kişiler için ancak bir umut ve yaptırım olur; öyle olmayanlar içinse ne umuttur ne de yaptırım. Öyle olmayanlar ancak toplumsal ahlakı umut ve yaptırım bağlamı olarak algılayabilirler ve toplumsal ahlakı sürekli olarak besleyip büyütürler, yeniden üretirler.

Kant'ın "*Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*" adlı yapıtından alacağımız bir paragraf bu bağlamda çok anlamlı görünüyor: "Kendisini ve eylemlerini yargılayabilmek için her akıl sahibi varlığın, istemesinin bütün maksimleri aracılığıyla kendini genel yasa koyucu olarak görmesini gerektiren bir akıl sahibi varlık kavramı, ona bağlı olan çok verimli bir kavrama, bir amaçlar krallığı kavramına götürür.

"Krallık" derken ise, çeşitli akıl sahibi varlıkların, ortak yasalar aracılığıyla kurulan sistematik birliğini anlıyorum. Şimdi yasalar amaçları, genel-geçerlilikleri açısından belirlediklerinden, akıl sahibi varlıkların kişisel farklılıkları, aynı şekilde de özel amaçların her türlü içeriği soyutlanırsa, sistematik bir şekilde birbirine bağlanmış tüm amaçları (kendileri amaç olarak akıl sahibi varlıkları olduğu kadar, bunların her birinin kendine koyabileceği amaçları da) kapsayan bir bütün, yani yukarıdaki ilkelere göre olanaklı olan bir amaçlar krallığı düşünülebilir."⁶ Öyleyse etik bağlamda yaptırım ve umudun birlikte gittiğini yeniden ileri sürebiliriz.

⁶Kant, I. (1982) "*Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*"/Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, § 74, s. 51-52.